

A MAI MAGYAR BELSŐ VÁNDORLÁS ÉS A NÉPRAJZI KUTATÁS

Tekintetes Társaság, Hölgyeim és Uraim!

Elnézést kell elsősoron is kérnem a Tekintetes Társaságtól, hogy látszatra nem követem az Akadémia tisztes hagyományait, amikor olyan témát választottam székfoglaló előadásomul,* amely a legidőszerűbb mai tudományos feladataink egyikét kívánná vizsgálóra venni, olyan feladatot, amely ráadásul a legközvetlenebb érintkezést mutatja felszabadulásunk nagy dátumát követő politikai, társadalmi és gazdasági eseményekkel.

Úgy tetszik, mintha az akadémiai székfoglalókhoz csak a történetileg már leszűrt, s csak történeti, biztos távlatból szemlélhető események, filológiai, elméleti problémák illenének, ez biztosítja a kellő távlatot, az illendő higgadtságot és a kérdés eredményesen szakszerű elemzését. Attól tartok azonban, hogy ez csupán az utóbbi három-négy évtized felfogását tükrözheti vissza és a régi Akadémiai Értesítők éppúgy, mint a csupán irodalomnak szánt Kisfaludy Társaság Évkönyvei bizonyíthatják, hogy e társaságok nem kívántak elzárkózni az cleven élet forrásaitól, sőt az alapítók szándékait, nemzetpolitikai és művelődéspolitikai terveit éppen az a remény éltette és az a nemzeti érzelem hevítette, hogy e társaságok, s kíváltkép a mi Akadémiánk a nemzeti szellem, a nemzet gazdasági, társadalmi és művelődési erőinek gyarapodását szolgálja, hogy a nemzet legben-

* Akadémiai székfoglaló előadás 1947. április 14-én.

sőbb eszmei és politikai érdekei magas, elvi síkon mindig találkozzanak és egymást termékenyítsék meg.

Tudomány, irodalom, alkotóművészet, valamint a nemzet végső érdekei (azaz a politikai, gazdasági és társadalmi tényezők) egymástól nem szakadhatnak el, egymással nem kerülhetnek szembe ellenségesen, vagy ami majdnem olyan kártékony, nem helyezkedhetnek el közömbösen egymás mellett. Az a folyamat, amely odavezetett, hogy a tudománynak a nemzet, a társadalom mindennapi gondjához, elvi vívódásaihoz nincs semmi köze, érdektelen szemlélője csupán, megteremtette nálunk is és sokhelyütt másutt is — nem kis mértékben a porosz újhumanizmus hatására — az öncélú, önmagáért való tudomány eszményét, s ezzel a tudomány számára a társadalomban, a nemzetben egészen új helyzetet alakított ki. Megmondhatom azonban, hogy egyáltalában nem kedvező helyzetet.

Ez a felfogás hazánkban — mert a szovjet és amerikai és a legutóbbi évtizedben éppen az angol fejlődés, az angol tudományos tervekészítés gyakorlatában ezzel merőben ellentétes volt — mondom, ez a felfogás azt eredményezte, hogy a magyarság nagy általánosságban éppen úgy, mint a különböző magyar kormányzatok, politikai álláspontjuktól tökéletesen függetlenül, közömbösen és szinte lekicsinylően tekintettek a tudományra, s annak művelőire. A meglepő az, hogy nemcsak a különböző szellemi tudományok képviselőire tekintettek így — mert azt mi többé-kevésbé csak tudomásul vettük, hogy egy fonológiai módszertani tanulmány, egy klasszika-filológiai probléma, vagy egy fenomenológiai értekezés nem vívhatja ki az államhatalom közvetlen érdeklődését és nem siethetett e tudományok gyakorlati, sőt eszmei istápolására sem. Az azonban annál meglepőbb, hogy még a gyakorlati tudományok, mint a különböző mezőgazdasági, ipari tudományágak, a különböző természettudományi ágazatok sem részesül-

tek kellő megbecsülésben, olyannyira, hogy pld. döntően fontos tanszékeket nagytőkéseknek — önmaguk érdekeitől vezettetve — kellett létesíteniök egyetemeken. Művelődéspolitikánk — más példát említve — nem ragadta meg azokat a kínálkozó lehetőségeket sem tudományfejlesztésünk terén, amelyek a nemzetközi kapcsolatokból önként is adódhattak volna.

A magyar tudományosság elszigetelődése az eleven élettől, idegenné válása saját társadalmában azért kellett, hogy bekövetkezzék, mert tudomány és társadalom, tudomány és nemzet között nem volt eleven a kapcsolat, a tudomány öncélúságának dogmája megakadályozta ezt. Szükségtelen itt rámutatnunk arra — ezt jobb mindig a hatalom gyakorlói felé kiemelni, lévén ez az ő bűnük, tehát velük szemben kell ezt megvitatni — hogy az elmúlt rendszerek alapjukban szellem-, tehát tudományellenesek is voltak hazánkban, céljuk egy feudálkapitalista hatalmi rend megóvása, politikai védelme volt, nem pedig az a magasrendű gyakorlat, amely a nép minden eszmei és gyakorlati erőit egy cél: a nép felemelése érdekében fogja össze. Ez ugyanis a demokráciák politikai gyakorlata, nem várhatta tehát ezt az elmúlt uralmi rendszertől senki sem.

Mi most azonban a magyar tudományosság magatartásáról beszélünk és nem is kívánok politikai excursiókat tenni. Kíváncos lenne, ha a nemzet végső problémái, végső érdekei és a tudományos vizsgálódás, igazságkeresés, valóságfeltárás között meglenne a teremtető, eleven kapcsolat. Nem kell, hogy ez a tudomány célszerűségi, pusztán pragmatikus jellegét hangsúlyozza ki: a csupasz célszerűség sokszor éppen a nemzet magosabb érdekeit és a humánus magosabb érdekeit felejt el, holott tudjuk, hogy a tudós nem mezőgazda és nem iparos, vagy nem találmányoknak, elméleteknek az ügynöke. Ez így igaz. Az sem lehetséges azonban, hogy a tudomány, s annak legfőbb tekintélyi szerve, az Aka-

démia, részvétlenül tekintsen azokra a roppant erőfeszítésekre, amelyeket hazánk, a dolgozók az újjáépítésért kifejtének.

Ha a tudomány részvétlenül figyelné a dolgozók törekvéseit, ne csodálkozzék, ha viszont a nemzet is figyelmetlenül halad el a rombadőlt tudományos intézetek, kifosztott laboratóriumok, kiégett könyvtárak mellett azzal a szörnyű félreértéssel, mintha ezek az intézmények merőben felesleges játékszerei lennének az önző, s meddő értelemnek. A felszabadulás után két eszesztendő telt el. Mi szeretnők, ha a magyar tudomány e legfőbb helye ismét életre keltene azt a lángot, ami az alapító Széchenyi István, ami 1848 íróinak, tudósainak lelkében lobogott. Legyen a dolgozók és a szellem kiválasztottjainak legfőbb tervező műhelye az Akadémia, hol nincs „tudni nem érdemes“ tudomány, hanem ahol minden tudomány a humánus, az egész ember épülését éppúgy szolgálja, mint az egyetemes magyarságot, a dolgozók érdekeit éppúgy, mint a legelvontabb probléma felvetését.

*

A téma, amelyről most beszélni kívánok, egyszerre tűnik a magyarság egyik legjelentősebb, legaktuálisabb problémájának, különösen, hogy éppen tegnap érkeztek meg a csehszlovák-magyar egyezmény keretében az első áttelepülő csoportok (az eddigi áttelepülteket menekülteket nem is említem). Ugyanakkor ez a téma nemcsak nemzetpolitikai, de nyomósan gazdasági kérdésünk is, a telepítésnek, az újabb magyar munkáskezeknek s ugyanakkor az újabb magyar állami terheknek a kérdése is, egyúttal azonban a magyar néprajztudománynak is jelentős gondja, merőben új feladata. Erről a kérdésről, a mai magyar belső migráció, belső vándorlás, új település, áttelepülés *néprajzi* kérdéseiről kívánok szólni.

Az Akadémia, mint nemzetünk annyi nagy kérdésében, persze, nem azzal siethet a kormányzás segítségére, ha maga is néhány politikai szólamot, bővösnek tetsző formulát hangoztat — ezt szeretném a bevezető után a félreértések elkerülésére leszögezni —, hanem azzal, ha a felvetődött problémákhoz megadja a különböző illetékes tudományok szektorából a maga higgadt és tárgyilagos válaszát. Magam a néprajz, a magyar etnikum jövődő alakulásának szempontjai szerint kívánok ezzel a nagy történelmi eseménnyel, a felszabadulás óta különböző okokon folyó migrációs jelenségekkel foglalkozni. Ezért bizonyára elengedik nálam a migrációs jelenségek előidéző okainak értékelését, mert ez nem a mi feladatunk, bármennyire is nyilvánvaló, hogy a földreform ténye szinte egyet jelent a magyar paraszti felszabadulással és demokráciánk megszilárdításával, tehát minden haladó gondolkodású magyarnak spontán öröme kell legyen, s hogy a szlovákiai események a legindokoltabb aggodalmat is kiválthatták népünkben, — mi nem ezekkel a politikai, érzelmi tényezőkkel kívánunk foglalkozni.

Nem kell előljáróban részletesebben ismertetnem a *belső vándorlás (migráció)* fogalmát. Előadásomban belső vándorlásón érteni szeretném azt a szórványos csoportokban, vagy nagyobb etnikai egységekben, vagy akár egész népcsoportokban történő áttelepülést hazánk területén az egyik állandóan lakott településhelyről egy másik, rendszerint távolibb településhelyre. A vándorlásnak, migrációnak vannak más típusai is. A migráció lehet időszakos, mint például nyári munkavállalások idején történni szokott, például a matyók dunántúli munkavállalásai során, lehet csak a család férfitagjaira vonatkozó, mint például a csongrádi kubikosok esetében, akik a világháborúk előtt hazánk területén kívül az egész Balkánon is vállaltak munkát, vagy csak kereskedelmi célú, mint például cserepeseinknek útjai, gondolok itt a hódmezővásárhelyi cserepesek eladó útjaira szintén egészen

a Balkánon végig terjedően, vagy a belső országos piacokon. Nem ilyen időszakos jelenségekkel, a migrációnak, vándorlásnak nem ezekkel a típusaival kívánunk most itt foglalkozni, hanem azok a formák érdekelnek, amikor az egyik állandó településhelyről egy másik állandó településhelyre költözik szórványcsoport, vagy nagyobb etnikai egység. *Tehát a vándorlásnak nem az egy állandó telephellyel rendelkező, vándorló munkát jelentő alakját, hanem a két egymást felváltó településhely cseréjében megmutatkozó migrációs jelenségeit fogjuk vizsgálóra venni.*

Meg kell állapítanunk, hogy a migrációs jelenségek vizsgálata — magának a honfoglalásnak a problematikájától kezdődően — magától értetődően foglalkoztatta történészeinket, nyelvészeinket. S a honfoglalást vizsgáló történészeink munkásságában — mutatis mutandis — a migrációs eseményeken épül a magyarság etnikai elrendeződése, a letelepülés utáni etnikai kép kialakulása és végleges elhelyezkedése éppúgy, mint nyelvészeinknek, Melichnek, Németh Gyulának, Kniezsának és másoknak munkáiban, vagy Fettichnek, László Gyulának archeo-etnológiai problémafelvetéseiben.¹ Azt is jól láthatni — elsősorban történészeink munkásságából —, hogy a migráció kérdése egyik jelentős része maradt kutatásaiknak a magyar történet további során is és itt nemcsak Szekfű Gyulának nagy összefoglalásaira gondolhatunk,² amelyekben a jobbágyi élet jelenségeinek ismertetése során, vagy a török hódoltságkori Alföld elsivatagosodásáról szólva fejtegeti a migráció jelenségeit, de emlékezhetünk Szabó Istvánnak a középkori hanyatló jobbágy-ságról szóló kitűnő értekezésére,³ amelyben a pusztuló jobbágyfalvak kérdését vizsgálva, egyszerre fedezi fel a nagy európai pestis hatását, s mellette a belső migráció, a városiasodás döntően fontos szociológiai jelenségeit is. A tanyakeletkezés elméletei⁴ (akár településmorfológiaiak, történeti-néprajziak, akár szociológiaiak legyenek is)

mind alkalmazni kívánták valami formában a migráció adta magyarázó elveket, mint lehetőségeket is, ha kihasználásuk eddig kellően még nem is történt meg. Fodor Ferenc a XVII. századi járság demográfiáját is lényegében migrációs jelenségekkel fűzi össze;⁵ s úgy hiszem, szükségtelen lenne itt felsorolnom azokat a monográfiákat, dolgozatokat, amelyek az ú. n. népiségtörténeti iskola nem egyszer német ihletésű szellemében készültek, még akkor is, ha vitáztak német tanulmányok eredményeivel: egyik alapvető kérdésük, megfigyelésük egyik középponti témája a migráció és a vele összekapcsolható jelenségsor volt.⁶

A „tájnépesedés“ fogalma — hogy Aldobolyi-Nagynak ezt a szavát említsem⁷ — s egyben az ezzel elkerülhetetlenül összefüggő migrációs jelenségek magától értetődően foglalkoztatták földrajzi kutatóinkat is. A migrációs jelenség, mint probléma, vagy mint magyarázó elv felmerült egy-egy nyelvészeti munkában az újabbkori jelenségek vizsgálata során is, virág-, növény-, állatnevek vizsgálata során,⁸ hogy csak egyetlen példát említsek az eddigiek mellé. A mezőgazdasági sajátos: ideiglenes munkanélküliség, a kivándorlás, az alkalmi munkakeresés vonatkozó kérdései a szórványos magyar szociológiai, vagy az egyszerű társadalomleíró munkákban is felvetették a migráció kérdésfeloldó elvét.⁹ Bármilyen meglepő, s a nagy néprajzi módszerek — akár a Bastian—Ratzel-vitára¹⁰ gondolunk, akár a kultúrmorfológiai iskola s Thurnwald vitáira,¹¹ vagy akár a finn folklorisztika földrajztörténeti módszereire,¹² ahol a vándorlás fogalma az egész módszer egyik heurisztikai principiuma — bármennyire is hasznosították a vándorlás fogalmából, típuscsoportjaiból adódó lehetőségeket, a magyar néprajz tudománya igazi terjedelmében és mélységében a lehetőségeket nem aknázza ki. Jobb, ha ezt itt egészen őszintén megmondjuk. Az ú. n. szellemi és az ú. n. tárgyi néprajz voltaképpen csupán a folklorisztikai mo-

tívum- s a tárgymorfológiai alakproblémákat látta, s az már ritkább esemény volt, ha néprajzunk egy-egy bonyolultabb funkció, ergológiai probléma összefüggéseit, távlatait vette volna fontolóra.¹³ Ez pedig csak a felülete — vonatkozik ez elsősorban a motívum-, tárgymorfológiai vizsgálatokra — ha úgy tetszik, az okozati része, egyik külső jelentkezési formája az etnikum jellegvizsgálatainak, ami minden néprajz végső kérdése kell, hogy legyen. Talán most, az adott migrációs problémák megoldásával néprajzunk pótolni tudja e téren mulasztásait.

A mai vándorlás által egész mélységükben felvethető etnikai problémák még a felszabadulás előtti években jelentkeztek. Azok után a nagy vándorlási hullámok után, amelyek más-más okoknál fogva a magyar századokon át mindegyre bekövetkeztek, s hatásuk a magyar etnikai kép állandó alakulásában, hullámzásában jelentkezett, 1940-ben adódott egy új és méreteiben — körülbelül 14—18.000 főről volt szó — jelentős vándorlási folyamat, a bukovinai székelység visszavándorlása Magyarországra.

Ez a kérdés, megvallom, már akkor is élénken foglalkoztatott. Még az áttelepülés tényleges megkezdése előtt memorandummal fordultam a Magyarságtudományi Intézethez, amelyben kértem, hogy az Intézet vezetősége a problémával foglalkozzék. 1940. november 14-én kelt előterjesztésemben a többi között a következőket írtam:

„A bukovinai csángók egyik legnagyobb községének plébánosa, Németh Kálmán arról értesített, hogy kormányelhatározásból valószínűleg több bukovinai csángó falu népét, körülbelül 20.000 embert egységes tömbökben a dunántúli nemzetiségi vidékre telepítik. Állítólag elvetették azt a gondolatot, hogy Erdélyben szórják szét 30—40 családonként őket...

Amennyiben ez igaz, a magyar néprajztudománynak részint alkalma lenne a csángókkal szembeni mulasztásait pótolni, részint eddig elképzelhetetlen kutatási lehe-

tőségek nyílnak számunkra a néprajz legérdekesebb területein.

Tisztelettel javaslom tehát a Magyarságtudományi Intézet Tek. Igazgatóságának, hogy komoly kutatókból szervezzen egy kutató bizottságot. E kutató csoportnak kettős feladata lenne: elsősorban a hazatelepített bukovinai csángóság népi műveltségállományát jelen helyzetben felgyűjteni, hogy ezzel még a változás, kiegyenlítődés etnikai folyamata előtt rögzítsük ezt az értékes művelődési formát. A másik feladat az lenne, hogy éppen a bekövetkezendő etnikai kiegyenlítődés, változás folyamatát figyelje és annak jelenségeit, esetleg törvényszerű formáit állandóan figyelemmel kísérje és örökítse meg. Azt hiszem, ez utóbbi munka a modern néprajzi kutatásnak (a nyelvészeti és egyéb vonatkozásokról most nem is szólok) igen fontos eredményekkel szolgálna.

Kérem a Tek. Igazgatóságot... stb.“

Kiderült, hogy a tervek valóra váltak, de végül is a bukovinai székelyeket — akikről közben megtudhattuk, hogy igen nemszívesen hallják a pejoratívnak érzett csángó megjelölést —, nem a Dunántúlra, mostani főtelepülési helyükre (mert ezt a nagybirtokos uradalomnak nem engedték!), hanem az akkoriban hazánkhoz csatolt délvidéki területekre telepítették falunkénti formában, a jugoszláv telepes faluk üresen maradt házaiba és földjeire. Ekkor a Magyarságtudományi Intézethez egy újabb jelentéssel fordultam, s már egy részletesebb előterjesztésben kértem a kérdés vizsgálóra vételét. A többi között a következőket írtam:

„1940. november 14-én javasoltam volt a Tek. Igazgatótanácsnak, hogy a hazatérő bukovinai magyarok népi műveltségének felkutatására küldjön ki egy bizottságot, s e bizottságnak legyen feladata e jelentős etnikai csoportnak (kb. 18.000 lélek) több éven keresztül való állandó, s módszeres megfigyelése, leírása. Ugyanis a bukovinai magyarság hazatelepítése egyedülálló alkal-

mat ad a magyar néprajz tudományának olyan megfigyelésekre, amelyekre eddig nem adódott, s ezután is aligha adódik mód. Nemcsak a bukovinai magyarság külön fejlődött népi műveltségét rögzítheti meg a kutatás, hanem éveken keresztül végzendő megfigyelésekkel olyan általánosabb etnológiai érdekű törvényszerűségeket is kutathatni, mint etnikai csoportok találkozása, hatásátvétel, kiegyenlítődés, hatásátsugárzás. Különösen alkalmas erre a kutatásra a Délvidék ama területe, ahová a bukovinaiakat telepítik; erre a tájakra néprajzi, etnikai mozaikszerűsége miatt valóban illik néhai Csaplovics János kifejezése: 'Ungern ist Europa in kleinen'.

Tudomásom szerint a T. Igazgatótanács annakidején javaslatomat jóváhagyóan fogadta. Azóta megtörtént a a bukovinai magyarság lassú hazatelepítése: a folyamat egy-két héten belül végéhez is ér. Két-háromszáz főnyi csoportokban érkeznek a bukovinai magyarok, Szegedről osztják szét őket Délvidékre. Minden csángó falu megtartja lakosságát, nevét, egyedül Andrásfalvát osztják két részre, katolikus és református Andrásfalvára. Így a körülmények következtében organikus szemponatok érvényesültek és nem szórták szét húsz-húsz családokként őket, mint eleinte tervezték. Ez a vizsgálatot csak megkönnyíti s egyben a fentebb jelzett etnikai folyamat is természetesebben megy végbe. Így hát már az idén nyáron és ősszel is meg kellene indulnia a kutatásnak, hogy a bukovinaiak műveltségállományát még lehető sértetlenül és a beilleszkedés előtti állapotban felvételezzük.

Ennek a munkának elvégzésére a következőket javaslom: a kutatócsoport tagjai (nyelvészek, néprajzosok, zenefolkloristák és egy antropológus, szociológus) egy-egyes megbeszélés és módszer szerint egyenként is kutathatnának, akár többen együtt is és egy-egy kutatási idő után eredményeiket összevetnék, s esetleg további módszери változtatásokat is javasolnának. A kutatási időkör

hat, esetleg nyolc év lenne: ennek az időnek a folyamán már valamennyi területen (kivéve az embertanít) megfigyelhetők lennének a kutatandó jelenségek, bár természetesen ez az elhatárolás nem kíván dogmatikus lenni. A gyűjtött anyag valójában a gyűjtés befejeztével készülő nagy és részletező monográfia részére szolgálna, amely egy etnikai csoport áthelyeződésének összes etnológiai kérdéseit tárgyalná. Azonban az anyag egyrésze, például nyelvészeti leírások, zenei, népköltési anyag előbb is publikálható lenne az intézet kiadványai között...

Az első kutatóév előtt a költségvetést is csupán hozzávetőleg határozhatjuk meg... 1941. május 20."

Ebben a beadványomban még egyéb, gyűjtéstechnikai és költségvetési problémákat is ismertettem.

Közben a bukovinai székelység hazatelepülésének egész kis irodalma támadt,¹⁴ de a kutatók nem az előbbieken egészen röviden felvetett kérdések organikus és módszeresen megszervezett formáját választották, inkább a bukovinai székelység történetével, a település különböző technikai, leíró mozzanataival, s néhány felületesebben megragadott, valósággal publicisztikai jelenség felvázolásával elégedtek meg. Ez természetesen távolról sem volt az, amire a tervezetem alapján a Magyarágtudományi Intézet igazgatósága gondolhatott volna, csupán ismert történeti, demográfiai, statisztikai és a település technikai részleteit feltáró cikkek voltak. Sajnos, anyagiak híján a Magyarágtudományi Intézet minden jószándéka ellenére a tervezet nem valósulhatott meg és a magam néhányhetes kutatóútján kívül intenzív munka a visszatelepült bukovinai székelyek között nem folyt. Pedig, hogy néprajzilag, történetileg, s nyelvészetileg minő értékes anyag várna ránk, azt éppen ez a rövid néhányhetes tartózkodás bizonyíthatta számomra: egy nagy kötetre való, eddig még publikálatlan anyaggal.

A kérdés fontossága azóta a bekövetkezett történeti események révén csak nőtt. Erre egészen röviden már

rámutattam a Néprajzi Társaság 1946. áprilisi közgyűlésén.¹⁵ Úgy tetszik azonban nekem, hogy a probléma súlya, jelentősége egyáltalában nem érzéklődött sem a szűkebb néprajzos kutatások területén, sem pedig a rokon kutatási ágakban, mint a demográfia, antropológia, társadalomvizsgálat, tájnyelvkutatás stb. területein. Sovány vígasz az, hogy anyagi lehetőségeink gyérek voltak, hiszen még a kérdés elvi és módszertani problémái sem mutatkoztak meg komolyabb, következetesen végig gondolt formában. Hálás lennék, ha ez a mai előadásom alkalmas lenne arra, hogy a kérdés adódó vitapontjait a különböző érdekelt tudományszakok szemügyre vegyék, s egyben mihamarabb indulna meg maga a pozitív, tényleges kutató, feldolgozó, értelmező és értékelő munka.

Persze, mint említettem, már nemcsak a honjukat alig meglelt, s újra vándorolni kelt, s most dunántúli sváb falvakban megült bukovinai székelység kérdéseiről eshetik szó. Régóta nem mozgatta meg a magyarság sokszor évezredesen ősi, a *ius primae occupationis* megszállta földeken élő etnikai csoportjait úgy a történelem, mint Hitler véres és kegyetlen háborúja, a háborút követő történeti események, földreform, békeszerződés — mind-mind az előttünk, részvételünkkel sorra lejátszódott események. Joggal azt érezhetjük, hogy Viski Károlynak vázlatosságában is kitűnő, teljességet adó tanulmányát („*Etnikai csoportok és vidékek*”), amely éppen Akadémiánk kiadásában, 1938-ban jelent meg, a következő évek kutatásai, feldolgozásai után újra kell majd megírni, annyira megváltozik a magyarság etnikai képe, ez etnikai kép belső, szerkezeti elrendeződése, még a megmaradt, helyükön állandóan tovább élő etnikai csoportok alapszínei is jelentősen módosulni fognak.

Melyek azok a kívülről megindult, vagy belülről kezdeményezett események, amelyeket a mai magyar belső vándorlással kapcsolatban érdemes megfigyelni? (Az or-

szághatárokon kívül lejátszódó, pl. a háromszéki szé-
kelységnek elsősorban, de más székelő csoportoknak
erdélyrészi és romániai migrációja ebben az összefü-
gésben nem foglalkoztat bennünket, bármennyire mélyen
is érint.) Ismétlem, a mai belső magyar vándorlással
kapcsolatban számunkra milyen típusok érdeemesek meg-
figyelésre? A következő vándorlási (egyben etnikai)
típusokat sorolhatjuk föl:

a) a bukovinai székelőknek 1940—41 óta történt
kettős települése, illetve vándorlása. Ez a két település,
illetőleg vándorlás előzményeiben, megszerveződésében,
illetve szervezetlen „futás” jellegében emlékeztető a
bukovinaiak egy jelentős részének állandó készenlétére,
a „nagy futásra”, hontalansági, gyökértelenségi érzé-
sükre. Számomra megrendítő volt kutatásom során az
az állandó magatartásuk, hogy nem is egy család minden
mozgatható holmiját állandóan összecsomagolva, készen-
létben tartotta, hogy készüljenek a „nagy futásra”. Szá-
mukra a megtelepülés ténye, formái, mai helyzetük ér-
zelmi atmoszférája, a magyar élethez való kapcsolódá-
suk, etnikai alakulásuk fázisai merőben mások, mint a
következő csoportoké.

b) A felvidéki, elsősorban csallóközi magyarság — ben-
nünket persze a paraszti rész érdekel néprajzi vonatko-
zásaiban elsősorban — eddig több hullámban történt át-
települése. Eddig erről a kérdésről a magyar Külügyi
Társaság által kiadott, s inkább tájékoztató, publicisztikai
értékű füzetek kívül („A szlovákiai magyarok
deportálása” címmel), ami szintén a határainkon túl tör-
ténő migrációról, a szudéta- és egyéb migrációról
szól, nem pedig a visszatelepültekről, nem jelent meg
semmiféle komolyan vehető írás a napilapok különböző
értékű tudósításain kívül. A felvidéki, szórányszerűen
beékelte ősi magyar falvainak, gondolok itt a nyitrai ma-
gyarság falaira, valamint a határ mentén, egységes
tömbben élt és felbolygatott magyarság áttelepülésének

különböző hullámai mind-mind más és más természetű feladatok elé állítanak bennünket. Hiszen itt magánsan menekülő családok, sőt egyének is akadnak, egymást hazánkban és hazánkon kívül kereső családtagok, a most szervezeten megindult áttelepítés pedig a lehetőségekhez képest egységes tömbökben, rajokban telepít, a szűkösen megszabott települési adottságokhoz mérten. Mindez már eleve mutatja, hogy itt mereven uniformizált módszerekről aligha lehetne szó.

c) A harmadik csoportba illenek a jugoszláv-magyar külön egyezményben szabályozott, de eddig még lebonyolításra nem került jugoszláviai magyar népcsoportnak áttelepülésével adódó problémák. Bár már eddig is néhány ezer magyarnak hazánkba való betelepülése megtörtént, ez a folyamat, ha egyáltalán sor kerül rá, már egységesen és reméljük jó békével megoldott formában kerül lebonyolításra. Itt említem meg, hogy így kerülhet sor a magyarságból már régóta elszakadt magyar szórványoknak (a Szerémségre gondolok) vissza-településére is.

d) Külön vizsgálati csoport az a kisebb arányú és főként tagozódásában inkább polgári köztisztviselői, mint paraszti visszavándorlás, áramlás, ami Romániából, Erdélyből indult ki. Ez a folyamat egyes szórványos jelenségektől, újra föl-fölbukkanó jelenségektől eltekintve, megszűnni látszik, de kutatásainkból ki nem hagyható.

e) A következő vizsgálati csoport a földbirtokreform következtében beállott új helyzetet, vándorlási eseményeket kell, hogy vizsgálóra vegye. Az újbirtokosok javarésze már elfoglalta helyét, de a rátelepítés folyamata még nem fejeződött be.

f) Végül a belső vándorlással kapcsolatban, a belső magyar vándorlás számára adott lehetőségei miatt, valamint az egész magyar nemzetiségi, etnikai kép átrendeződésével kapcsolatban meg kell említeni a Magyarországról kitelepülőket, vagy kitelepültek kérdését is.

Ebben a vonatkozásban a zsidóságot ért tragikus és megrendítő események kevésbé kerülnek előtérbe, bár a falusi zsidóságot és a földbirtokos zsidóságot is számarányában mély veszteség érte, ez a probléma azonban nem elsősorban paraszti változásokat előidéző esemény, aminthogy nem az a cionizmus előidézte legális és illegális kivándorlási folyamat sem. Jelentősebb esemény már a szlovákoknak Csehszlovákiába való kivándorlása, mert egységes és elsősorban a legszegényebb ipari és paraszti rétegeiket érinti a magyarországi szlovákság fő települési helyein, a békési és szabolcsi telephelyeken. E visszavándorlás számbeli mértékéről még nincsenek hiteles adataink, hiszen visszamaradás, sőt visszavándorlás is történt már, de tagadhatatlan, hogy a megürült helyekre megkezdődik a magyar áramlás, hiszen akad község, mint Pitvaros, amely szinte egészében kivándorolni kész — helyére magyar falu alakul majd. Még kevésbé ismeretes a magyarországi esetleges jugoszláv elvándorlás mértéke a lakosságcsere-egyezmény megvalósulása esetén. (Gondoljunk itt például a déldunántúli sokácságra.) Lényegesen nagyobb jelentősége van a potsdami egyezményben meghatározott németység kitelepítésének, mert ennek — időleges megakadása ellenére is — mértékét már ismerjük. Az összetelepítés pedig ismét — a legújabb rendelkezések szerint — egy újabb változatát, ha ideigleneset is, teremti meg a belső migrációnak.

Rövidre fogva ezek az adottságai, keretei, ha úgy tesszük típusai a mai magyar belső vándorlásnak. Már ebből a rövid vázlatból is kitetszhetik, hogy milyen mélyreható változásokat idézett elő és fog még előidézni a belső vándorlásnak ez a folyamata a magyar etnikum szerkezeti összefüggésrendjében, milyen változásokat teremt népi műveltségünkben, mennyire siettet, illetve akadályoz meg átalakulásokat, hagyományváltozásokat. Ugyanakkor rámutathat arra is, hogy a magyarsággal foglalkozó tudományoknak milyen beláthatatlan, szinte

valósággal végtelen tennivalókat nyújt ez a kikerülhetetlen helyzet. Holott eddig még semmi számszerű, arányeltolódásokat számszerűen kifejező adatra nem mutattam rá a pusztá típusok felsorolásakor.

A helyzet persze az, hogy e kérdésekkel részletesen még nem is foglalkoztak, pedig a magyar tudomány ennek a kérdésnek a kivizsgálására nem is egy intézménnyel rendelkeznék, mint például a Magyarságtudományi Intézet, a Teleki Intézet két működő és egy nem működő osztálya, a Néprajzi Múzeum, különféle néprajzi intézetek stb. Ezért a feladatok méreteiről s még előbb az adódó változások belátható méreteiről aligha lehet világos képünk. Így eddig csak a hozzávetőleges számszerűségeit ismerjük a csehszlovákiai-magyarországi lakosságcsere-egyezménynek, de nem tudjuk, hogy melyik etnikai csoport milyen mértékben oszródik el az országban a földreform, a sváb, a szlovák kitelepítés adta szétszórt helyekre, mennyi lesz az egészében megülhető falu, mennyi csupán egy-egy falu része, milyen lesz a szóródása, esetleg családonként, néhány-családonként való, nagy területű szóródása egy-egy etnikai visszatelepülő csoportnak. Itt már mindjárt a felvételező munka egyikére kell rámutatnunk: e nélkül a pontos statisztikai-kataszteri felvételezés nélkül egész munkánk eleve megakadna, itt kell kezdenünk, ennek tényeiből kell munkánk módszerét is részleteiben meghatároznunk.

Csupán a kérdések világosabb látása és a számszerűségek, méretek megfelelő értékelése végett hadd mutassunk rá egy-két részletre. A nagybirtokokra való telepítés adataiból néhányat mutatok be itt. Ugyanis az Országos Földbirtokrendezési Tanács¹⁰ a földbirtokreform során hét jellegzetesen nagybirtokos vármegyénkben más agrárproletár megyékből rátelepítéssel új telepés községeket létesített. Ezekre vonatkozóan

néhány összefoglaló adatot ismertetek egy 1947. februári jelentésből.

A Földbirtokrendező Tanácsnak ez a jelentése beszámol a tervszerű telepítési tevékenységről, mondván, hogy az igénybevett nagybirtokok egy részét külön telepítési célokra jelölték ki. Hét vármegyében biztosítottak területet, a legtöbb a jellegzetesen nagybirtokos vármegyében, Fejér megyében adódott. Ezidőszerint összesen 16 önálló telepes község létesült, amely községek túlnyomórésze teljes egészében betelepült, egy kisebb hányad telepítése még folyamatban van. Csoportos telep létesült összesen hét anyaközség mellett. A betelepített nagybirtokokon ezideig 6337 telepes család jutott telephelyhez, 330 család telepítése van folyamatban.

Magának a földbirtokreformnak méreteire érdemes itt egy 1945. decemberi jelentés végadatait legalább futólag áttekinteni, hogy a méretekről helyes képünk lehessen. Az összes igénybevett (elkobzott és megváltott) földbirtokok száma a Dunántúlon 37.824 földbirtok volt, összesen 2,182.884 katasztrális holdon. Az Alföldön 25.062 földbirtok, 1,837.025 katasztrális holdon, Északon pedig 6509 birtok, 742.700 katasztrális holdon, azaz összesen: 69.395 birtok 4,762.609 katasztrális holdon. Ebből a rövid adatból is láthatók hatalmas méretei a földbirtokreform következtében adódó vándorlási lehetőségeknek. Hogy csak egyetlen egy tetszőlegesen kiragadott adatot említsek, a borsodmegyei földosztásokkal kapcsolatban a Borsodmegyei Földhivatal 1947 februárjában a következő jelentést adta ki: Összesen 142.284 katasztrális hold földet vettek igénybe ebben a megyében, különböző erdő, legelő és mezőgazdasági ingatlanokból. 3000 holdat a házhelyekre szántak. Külön minta-kísérleti és tangazdaságok céljára 900 holdat hasítottak ki, a visszatérő hadifoglyoknak is fenntartottak mintegy 2000 holdat. A többi kereken 80.000 ka-

tasztrális holdat kiosztották a volt gazdasági cselédek, nincstelen földmunkások, időszaki ipari munkások között. 26.000 földigénylő és 15.000 házhelyigénylő volt, ezek közül 20.000 föld- és 12.000 házhelyigénylőt találtak ebben a megyében igényjogosultnak. A mezőgazdasági ingatlan átlag nagysága négy katasztrális hold, a házhelyeké 400 négyszögöl. Ezek a részletek képet adnak — egy kis szelet világában — a földbirtokreformból adódó hatalmas migrációs lehetőségekről és méretekről.

A potsdami határozatot követő, de egy idő óta szünetelő sváb kitelepítés egy 1947. évi összefoglaló jelentés (természetesen mindezek az adatok ezideig nyilvánosságra nem kerültek, nem publikáltattak) a következő igen tanulságos összefoglalást nyújthatja számunkra, amelyet érdemes részletesebben ismertetni:

A magyarországi némettség (a német anyanyelvű magyar állampolgárok) földbirtokainak száma Magyarország területén 124.727 volt s a földbirtokok együttes kiterjedése meghaladta a 600.000 katasztrális holdat. Ebből megváltatott a kitelepítésre kerülő családoktól 90.000 katasztrális hold, a Volksbund tagoktól elkoboztatott 204.000 katasztrális hold, hazaárulás és népellenes bűnösség címén pedig mintegy 56.000 katasztrális hold ingatlan. Összesen körülbelül 350.000 katasztrális hold ingatlan, a hozzátartozó lakóházakkal, gazdasági és melléképületekkel együtt, vehető igénybe a telepítésre vonatkozó jogszabályok értelmében. Hazánk területén az 1941-es népszámlálás adatai szerint 654 olyan község, illetve város van, ahol a magukat német anyanyelvűeknek valló lakosok száma a község, város összes lakosságának 5%-át (legalább 25 főt) eléri, illetve meghaladja. Ebből a számadatból, amely ebben a jelentésben elég pontatlanul adatott meg, kiderül, hogy több száz a telepítésre igénybevehető, vagy összetelepítésre alkalmas városoknak és községeknek a száma.

Eleinte a telepítés munkáját a népgondozó hivatal végezte és ez a hivatal működésének eredményeképpen 1946 májusáig 5898 magyar család települt e birtokokra s e családok összes lélekszáma 29.496 volt. Ezenkívül 2875 család, lélekszámra: 16.985 bukovinai székely is telepedett le ezekre a birtokokra. A törvény aztán az Országos Földbirtokrendező Tanács hatáskörébe utalta ezt a munkát és a tanács munkája során eddig 41.953 magyar lélek települt meg ezeken a volt sváb birtokokon. Hozzászámítandó ezekhez az adatokhoz még az egyes megyéken belüli telepítések eredménye is és így az előzetes adatgyűjtés szerint 8420 család települt meg összesen 30.516 lélekkel. Az adatok összesítéséből kiderül, hogy eddig 26.722 család, összesen 118.950 személy települt meg, ami igen nagy számot jelent már eddig is. A kitelepítések és betelepítések legnagyobb hányada Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Sopron, Tolna, Győr, Moson, Fejér, Bács-Bodrog és Baranya vármegyékre esett, és a helyükre kerülők közül első helyen állnak Heves, Borsod, Zala, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád, Szabolcs és Bihar vármegyék áttelepült magyarjai, valamint a bukovinai székelység és a Szlovákiából és Jugoszláviából áttelepült magyar családok. Megjegyzi a jelentés, hogy természetesen a telepítés során elsősorban parasztcsaládok telepítéséről volt szó.

Ha az időm engedné, elemezném azokat az adatokat is, amelyek az egyes vármegyékre jutnak, úgy érzem azonban, hogy ez az összefoglalás is éppen eléggé megmutatta számunkra a német nemzetiségűnek vallott, valamint volksbundista elemek kitelepítésével nyert telephelyek és a helyükre özönlő magyarság megűlésével kapcsolatos kérdéseket, úgyhogy ezeket az elemzéseket, amelyeket — bevallom — ismertetni kívántam székfoglaló előadásomban, itt most nem részletezem.

Hogy a visszatelepülés eddigi hullámaiban milyen változatok, milyen szóródási lehetőségek adódtak, erre is hadd említsek meg néhány példát: így Csehszlovákiából körülbelül egyidőben átkerült különböző, számszerűleg meg nem állapítható községből, 156 család. Ez a 156 család tíz megye harmincnyolc községében telepedett szét. Volt igen nagy számmal község, ahová csak 1—2—4—7 család települt, a 10—15 családos település már ritkább. Ez az egyik jellemző típus. Jugoszláviából áttelepült 804 család, szintén különböző községekből, letelepedett 12 megyénk 44 községében. Itt már az egy-egy családos települések mellett például Vaskúton 174, Egyházaskozáron 110, másutt 88, 54, 24 családos települések is vannak, ahol az egy etnikai csoport megmaradásának lehetősége nagyobb. Romániából áttelepült 210 család 14 megyében 27 községben kapott szállást. Itt is a kistagú települési forma adódott. Megemlíthető, hogy ez a három irányból való település igen sokszor azonos — mert sváb kitelepülés adta lehetőségen épült fel — községekben találkozott azután (pl. Vaskúton). Csak összehasonlításul két magyar belső migrációs adat a már ismertekhez: Bihar megyéből egy alkalommal 24 család Bács-Bodrog, 20 család pedig Pest megyébe került, Borsod megyéből pedig különböző csoportokban 394 család Tolna, Győr, Pest vármegye hét községébe került; ezek a borsodiak eredetileg 10 községben laktak.

Mindezekből az adatokból kibontakoznak előttünk a mai magyar belső vándorlás méretei, az adott nagy keretek és legalább is érzékelni lehet a kereteken belül még az egyéni szóródás adódó mértékét is. Mindez elsősorban két tényre, illetőleg szükségszerűségekre mutathat rá. Elsősorban arra, hogy munkánk minden módszertani részletét ki sem dolgozhatjuk addig, amíg a belső vándorlás főntebb vázolt típusainak területi és statisztikai hivatalos adatai nem állnak rendelkezésünkre. Ezeket

az adatokat központilag kell a már amúgyis ezzel foglalkozó Országos Földrendező Tanácstól, Belügyminisztériumtól, Népgondozó Hivataltól, Áttelepítési Kormánybiztosságtól beszerezni, egy erre a célra alkalmas intézmény által kiértékelteni. A módszer minden részlete csak ezután lenne megállapítható. A módszeren természetesen a néprajzi gyűjtésnek erre a kérdésre vonatkozó módszerét értem. Azt tehát, milyen községekben, milyen áttelepült etnikai csoportoknál kell kezdeni a kutatást, hol, mennyi ideig, hány éven át ismétlődően, milyen rokon tudományokkal összekapcsolva kell végezni a kutatást, hol lehetséges egyes családok kapcsolatait vizsgálni — hiszen tudjuk, a modern etnográfia a családvizsgálattal is foglalkozik már —, hová kell nagyobb kutatócsoportot, hová magános gyűjtőt küldeni, milyen kérdések oldhatók meg kérdőíves módszerrel, milyen kérdőíveket készítsünk, hol lehet a helyi múzeumokat, népi kollégiumokat bevonni a kutató munkába, a különböző összegyűjtött anyag központi kiértékelése mint történjék stb., stb.

Már az itt emlegetett módszerei, illetőleg pusztán gyűjtéstechnikai problémák rávilágítanak a következő elvi állásfoglalásra. Premisszának előbb annyit: ezt a munkát feltétlenül el kell végezni, hacsak nem vagyunk végtelenül közömbösek saját népünk, etnikai struktúránk, paraszti műveltségünk alakulása iránt. Márpedig meg vagyok győződve arról, hogy ennek az érzéketlenségnek nem szabad megmutatkoznia, nem szabad megmutatkoznia elsősorban a magyar művelődéspolitikai, a magyar öneszmélés területein. Ha pedig ez így van, márpedig így kell lennie, akkor tudnunk kell, hogy ezt a roppant néprajzi feladatot egy magános gyűjtő, sőt egy-egy magános intézet, intézmény nem oldhatja meg. Központilag megszervezett, szakemberek által irányított intézmények mellett még valósággal a társadalmat is

megmozgató intézkedésekre lesz szükségünk, hogy a társadalomból ezt a munkát értő, támogatni kész külső munkatársak, műkedvelők, levelezők, gyűjtők serege is mellénk álljon. Eddig a magyar néprajzi gyűjtők magános gyűjtéssel kísérletező, sokszor a dilettantizmusból a szakmába lassan beletanuló kutatók voltak. Életművük éppen ezért a ritka boldog kivételektől eltekintve, mindig is torzó maradt. Ezért oly sok az ismétlés, újramezítés, egyhelyben topogás a mi tudományunkban. Pedig ha nem akarunk nyomban az angol gyarmati gyűjtés módszerességétől, a szovjet kutatócsoportok példás eredményességétől tanulni, elegendő lenne, ha e téren a finn és észt: tudósokat és társadalmat egyaránt megszervező gyűjtő módszerekre, kutatásokra gondolunk. Nem véletlen, hogy Oskar Loorits 70.000 észt népmese összegyűjtéséről számolhat be,¹⁷ amikor a magyar népmese-kutatás aligha tud egy-kétezer népmesét felmutatni, hogy a finn tájszó-, népköltészeti gyűjtés oly roppant eredményekkel dicsekedhetik, míg nálunk Vikár Béla egyéni gyűjtését kiadatlanul is már a kallódás, pusztulás veszélye fenyegeti, Bartók és Kodály roppant életműve még máig is nagyjából kiadatlan és feldolgozatlan, hogy Kriza, Kálmány kiadatlan s kallódó hagyatékáról, régi és új gyűjtőink porosodó, eltűnő kéziratairól ne is tegyünk említést. De ennek a problémának a vizsgálása során, ami nem egy-egy kedvelt, kiragadott téma, valami ballada-, mesegyűjtés, szöttesvizsgálat, szentivánitűz szokáselemzése, babonaszótár készítése akar lenni, hanem valósággal a magyar nép mai, új elhelyezkedése a történet megadta kemény keretek között, a magyar nép elhelyezkedése a századok óta sóvárgott s most végre birtokba vett úri földeken — azaz maga az új magyar történelem, a magyar etnikum merőben új fejezete, jellegének egy új, az eddigi döntő változásokkal legalább egyenértékű, ha nem fontosabb alakulása. A magyar etnikum jellegváltozása az a leglényegesebb,

legmélyebb probléma, a végső kérdés, ami néprajzost érdekelhet s amire e vándorlási problémák kapcsán feleletet is remélhet.

Ez a munka csak központi szervezéssel végezhető el. Meg vagyok győződve róla, helyes, hogy ezt a kérdést éppen Akadémiánk vesse fel: legyen ezen a téren is az Akadémia a kezdeményező, a központi irányító, a részletek megoldását vállaló intézményeket összefogó szerv. Minden tudományos területen az lenne a mi Akadémiánk legbensőbb funkciója, hogy középponti, szervező és irányító erő legyen a tudományos kutatásban, egyetemek, tudományos intézmények, szakoktatási alakulatok, irodalmi és más társaságok fölött. Ezzel nemcsak a minisztérium munkájában segítene, de mai modern formában a legméltóbban folytatná azt a hagyományt, amelyért Széchenyi életrehívta. Ha a mai angol tudományos, központilag szervezett tervekre, *plan*-okra, a Szovjet Akadémia ugyanilyen s kitűnően bevált funkciójára, valamint a legkülönbözőbb szovjet természettudományi, társadalmi, történeti és egyéb tudományok területén folyó szervezett csoportok céltudatos munkájára gondolunk, megérthetjük, hogy a mi Akadémiánk a legnemesebb magyar hagyományt kapcsolhatná össze a haladás élén járó tudományszervezéssel. Kíváncsún tartanám, ha ez a gondolat megfontolásra találna.

De ezektől az általános megjegyzésektől függetlenül is ezt az ismertetett néprajzi és egyben nemzeti, valósággal úgy mondhatjuk: magyarságtudományi munkát csak központilag szervezett kutatócsoportok végezhetik el. Örülnék, ha 1848 méltó megünneplésének tudományos feladatai közé ez a megszervezendő néprajzi kutatás is odakapcsolódna. A magyar néprajz ugyan az 1948 évre már vállalt három igen jelentős feladatot: 48 ma is élő hagyományainak és multbeli emlékeinek összegyűjtését, a Mátyás királyra vonatkozó dunatáji népköltészeti, népmesei anyagnak összegyűjtését és publi-

kálását — hogy Kelet- és Közép-Európa népei lássák ezt a magyar mesei hőssé lett közös hőüket — és a vidéki múzeumok újra való szervezését. Ha azonban a magyar néprajz ezeket a feladatokat már vállalta is, úgy érzem, vállalnia kell ezt a feladatot is: az Akadémia és az érdeklődő segíteni kész magyar tudományos intézmények, társadalmi egyesületek, népi kollégiumok, magánosok megszervezésével ennek a felderítő munkának a megkezdését is. Ez a munka amúgy sem egy évig tartó, ötletszerű feladatvállalás lehet. Ha a felvetődő problémákra a helyes választ akarjuk, több évnek állandóan ismétlődő más és más módszerei eszközöket igénybevevő, gyűjtő-kutatószolgálatra lesz szükségünk, amint az imént már a gyűjtéstechnika egyes kérdéseit érintve el is soroltam. Természetesen a vándorlás méreteinek települési, szóródási irányainak előzetes feldolgozása nyomán alakul majd ki módszerünk, de bizonyos, hogy központilag szervezett csoportok többéves munkájára lesz szükségünk. Ennek a feltételeit, ha illendő ezt egyáltalán itt megemlítenem, igyekezni fogom majd biztosítani, ha szabad úgy mondanom, függetlenül a miniszterváltások szokásos esendőségeitől.

*

Ha befejező részként szemügyre vesszük egy előadás-hoz illő vázlatossággal a belső vándorlás által kínált problémákat, nyomban szembetűnik, hogy miért kell oly sokszorosan utalni a központilag szervezett, állandósult gyűjtőmunkára. Milyen problémákról esik itt szó? A gyűjtőmunka során — néprajzosok, nyelvészek, szociológusok, antropológusok — ha egy-egy részfeladatot kívánnak is megoldani, akár a szókészlet, a hanglegjtés vizsgálatával, mesék, hiedelmek, népzenei anyag gyűjtésével, gazdálkodási formák, ergológiai folyamatok, tárgymorfológiai összefüggések leírásával s annyi más részletfeladattal foglalkoznak is, többről kell itt szónak

lennie, mint a katalógusszerűen összeállított néprajzi, magyarságtudományi adatok összegezéséről. Más, mélyebb, a néprajz valódi alapkérdéseiről esik itt szó. Mit jelent ez a belső vándorlási folyamat parasztságunk életében? Jelenti elsősorban gazdasági-társadalmi helyzetének, egyben tehát tudatvilágának is gyökeres megváltozását, ami elsősorban a földreform tényének köszönhető, jelenti a feudális társadalomszerkezetből való kilépését, de ugyanakkor megmaradását a falu sokszor felemásul modernizálódott, másutt patriarchálisan konzervatív szerkezetében, hagyományvilágában való továbbélését, jelenti a földműves és egyéb gazdálkodási formák átalakulásának napjainkban bekövetkező kényszerű szükségét, ami az elkövetkezendő néhány évben magát az életformát is átalakítja. A vándorlástól függetlenül is idekapcsolódik a demokrácia iskolareformja: az általános iskola módszerének következtében szintén a fiatal paraszti nemzedékek társadalmi mozgásirányának, tudattartalmának módszeres megváltozása, átalakulása. Tehát magának a paraszti létnek az alapföltétele — maga a földművelő munka — megmarad és mégis gyökeres változásokon esik át.

Ez az alapvető, szerkezeti és funkcionális vonásait egészében befolyásoló társadalmi, gazdasági és művelődési változás esik egybe a mai vándorlási eseményekkel, ami természetesen nem egyszerűsíti, hanem csak bonyolultabbá teszi feladatainkat. A vándorlás azonban ezektől a változásjelenségektől függetlenül is merőben új helyzetet teremt azoknak a paraszti csoportoknak a számára, amelyek kisebb-nagyobb egységekben áttelepülnek állandó lakóhelyükről egy újabb állandó lakóhelyre, új közösségi rendbe s ugyanilyen új helyzet ez azoknak, akik közé ezek a telepések kerülnek, akár egyazon faluról van szó, akár egymáshoz közeleső falvainkat éri, köti össze ez a migráció; s más-más hatásokban megmutatkoznak ezek a jelenségek még egyes családok át-

települése kapcsán is. A magyar néprajz számára való-
sággal — ha nem lenne profán ez a szó — kísérleti la-
boratórium adatott alapvető etnológiai, leíró néprajzi
problémák megfigyelésére, szinte „titokzatosnak“ tűnő,
észrevétlen folyamatok állandóan ellenőrizhető regisztrá-
lására. Tehát végzetesen elhibázott felfogás lenne, ha
csupán arra törekednénk, hogy a palócság fellazulásának
demográfiai leírását, a bukovinai székelység széttelepülé-
sének, a szabolcsi, szatmári, zempléni, hajdúsági agrár-
proletárság dunántúli szétszóródásának csak földrajz-
etnikai lerögzítését vállaljuk; ez is csak fölületi, leíró
rész, szinte egy regisztráló államhivatal, egy belügyi író-
asztal is elláthatja. Mi az egyes etnikai csoportok vándor-
lásain s újra való megtelepedésén át, magának az
etnikumnak legbensőbb, „viselkedését“ új szerkezetben
való elhelyeződését, funkciórendjének új kialakítását,
vagy hagyományos formáinak időszerűtlenül makacs
védelmét, revivalszerű újraéledését figyelhetjük meg.
Szóval e vizsgálatok során az adatok, tények, leírások,
megfigyelések tömegén keresztül, ha arra való gárda ku-
tatja, az a kérdéscsomó nyerhet feleletet: mi az etnikum,
mint él, alakul, újul meg, teremt spontán módon, veti
le önmaga régi formáit, vagy éleszt fel revivalszerűen
hagyományokat maga a nép. Mindez pedig a néprajz
legvégső kérdései közül való, oly kérdések, sajnos, ezt
is kár lenne tagadnunk, amelyeket a magyar néprajz
nem is oly sokszor kívánt feltenni magának, olyan kér-
dések, amelyek megválaszolása nélkül sohasem felelhe-
tünk a magyar néprajz végső kérdésére: mi hát a ma-
gyar nép jellege, mi határozza meg e jelleg megmaradá-
sát, alakulását, azaz: mi a magyar?

Ezért nem is kívánom most e kutatás részletfeladatait
vizsgálni, hiszen hosszan kellene elsorolni olyan kicsi-
nek tűnő részletkérdéstől kezdve, mint attól, hogyan
fogja kialakítani a falu képét, háza táját a bukovinai,
csallóközi magyarság, megülve a svábság faluiban, há-

zaiban? az elhagyott szlovák faluk képén mit változtat a betelepülő magyarság? Az új gazdasági viszonyok, a föld megváltozott természete, megváltoztatja-e gazdálkodásukat, milyen formában változtatja meg, a betelepülteknek gazdasági hagyományaik, munkamódjaik megmaradnak-e, átalakulnak-e az új tájék szükségletein, vagy ők maguk sugároznak ki a táj ott élő magyar népére átvételre alkalmas hatásokat? Vajjon a helyelközzel megindult polgárosodás, városiasodás folyamata lassulni fog-e a betelepülők magasabb, vagy alacsonyabb eddigi életszintje, konzervatívabb, vagy már átalakulóban levő életformái következtében? Népnyelvi hatáskisugárzások, népköltési anyag belső változásai, motívumcserelődések, tárgyak, munkamódok újabb vándorútja, a társadalmi szerkezetváltozások, a szokásrend hagyományainak zárt világának alakulásai — mind-mind részletek abban a nagy összefüggésben, amiről már fönnebb említést tettem. Természetesen ezek a részletek továbbbi kis részletek gondos, analitikus vizsgálatán keresztül fejthetők fel teljes egészükben s az itt említett kérdések már maguk is nagy egységek, számlálhatatlan részletmozzanatokból, ismeretlen tényezőkből összefonódva. Most csak egyetlen alapvető kérdésre hívom fel a figyelmet, amelyből talán kiviláglik, hogy a belső migráció milyen megoldási lehetőségeket kínál s milyen eddigelé nem vizsgált feladatunkra irányíthatja a figyelmet.

A néprajz végső kérdései néhány alapvető feszültség, viszonylat helyes megválaszolásától függenek. Ilyen viszonylat az egyéniség és a közösség egymáshoz való kapcsolata, az a sajátyszerű belső feszültség, amely ezt a két tényezőt egymással szembeállítja, egymás mellé rendeli, vagy az alárendelés különböző típusait teremti meg. Ennek a kérdésnek a helyes megválasztása adja a mód-szert a népi alkotás kérdéseihez, a szokás-, hagyományrend nem is egy alapproblémájához. Az egyéniség és közösség viszonyát éppen az utóbbi években eléggé vitatta

a magyar néprajz,¹⁸ nem kívánok erre most kitérni, inkább egy másik feszültségpárra utalnék ez alkalommal, kérdései Marót Károly eléggé nem méltatható tanulmányain kívül¹⁹ aligha foglalkoztattak bárkit is hazánkban. Ez pedig a hagyomány és változás viszonylata. Az a kérdés: vajjon a nép hagyományai, viselkedésformái, — a *viselkedést* ez esetben oly általánosan értjük, hogy kultúra és társadalom is belefér — valami állandó, de nemzedékről-nemzedékre csökkenő, sokszor értelmetlenné, elhalttá váló emlékek-e — Tylor szavával²⁰ survival-oké s a néprajz talán nem is más, mint az élő nép viselkedésformáinak archeológiája csupán, vagy pedig ellenkezőleg az egyén és a közösség feszültségeihez hasonlatosan, a hagyomány is minden alkalommal megelevenülő, teremtő, önmagát állandóan minden megújulással módosító hagyomány, olyan jelenség, amely egyéntől, időtől, alkalomtól, szituációtól (hogy paradox módon fejezzem ki magam) szinte voluntarisztikusan determinálódik. Tehát ez a hagyomány nem holt hagyaték, hanem mindig másuló újraéledés, nem survival, hanem Marót elmélete szerint revival. Ez a kérdés pedig egyáltalán nem valami különködő módszertani elmélkedés, hanem egyik kardinális pontja minden etnológiai elméletnek. Íme, kínálok az alkalom, hogy ennek az elméletnek a gyakorlati kivizsgálására, mint mondtam, valósággal kísérleti megfigyelésre sort kerítsünk.

Sor kerülhet, mégpedig, hogy kicsiben kezdjem, a *tanulás problémáján keresztül*. Természetesen nem az iskolai oktatásról esik most itt szó, hanem a tanításnak, tanulásnak, ha úgy tetszik, nevelésnek, még pontosabban a *kondicionálásnak* azokról a formáiról van szó, amelyekkel voltaképpen a hagyományt népünk nemzedékről-nemzedékre átadja. Egy ízben, egyetemi előadásaimban²¹ részletesen ismertettem, hogy bármily különös, de a magyar néprajz — s általában a különböző európai nép-

rajzi iskolák — a speciális esetekről, mint amilyenek a titkos társaságok, férfiatavás, samánképés,²² nem szólva — éppen azzal a döntő kérdéssel nem foglalkozott, még problémafelvetés formájában sem, hogy mi a tanításnak, szoktatásnak, kondicionálásnak módja, amivel parasztságunk, etnikai csoportjai szerint eltérően, vagy alapjában megegyezően, a hagyomány 1. őrzését, 2. átadását, 3. átvételét gyakorolja. Ez az alapvető kérdés. Hogy tehát ezt az alapvető kérdést nem vetette fel tudományunk eddig, ez jellemző lehet tudománytörténetileg is. Hogy a kondicionálásnak, tanítás-tanulásnak kell lenni valami módjának, az mindenki előtt világos, mégha elfogadjuk egészében is a revival elméletét: a megújulás lélektani alapjaihoz — nem szólva a tárgyi, motívumbeli, társadalmi stb. alapokról — is szükséges a kondicionálás valamilyen módja. Az olyan szórványos megjegyzések, mint amikor a gyűjtők leírják, hogy a mesehallgatás milyen körülmények között történik, túlságosan sovány, még magához a mese problematikájához is, nem hogy az etnikai viselkedésformák egész rendszerének magyarázó elveiként alkalmasak lehetnének.

A kérdés érdekes véletlenként éppen a bukovinai székelység bethlehemes játékainak vizsgálata során merült fel számomra, hogy aztán e kérdésen keresztül a népi viselkedésformák rendszerére alkalmazandó vizsgálati módszerhez is eljuthassak.

Néprajzunk módszertani elhanyagoltságára mi sem jellemzőbb, hogy a bethlehemes játékokkal kapcsolatban — arról nem is szólva, hogy a Magyarország Néprajza Solymossy Sándornak a maga idejében kitűnő, de már meghaladott múlt századvégi tanulmányára épít, szinte minden módosítás nélkül²³ — senki sem vizsgálta e valóban színjátékszerű szokás megtanulásának kérdését. Márpedig itt valóban összetanult együttesről van szó: koreográfiát, szöveget, jelmezeket, éneket, hagyományos fordulatokat kellett egy ünnepi alkalomra bizonyos idő-

közönként változó „társulatnak” — mert a nemzedékek rendre felnőttek, kinőttek a bethlehemezésből — illik ide ez a színházi kifejezés, megtanulnia, begyakorolnia. A szöveg, néha a dallamok lejegyzésén, a szereplők felsorolásán túl szinte senki sem ment, az már nagy dolog volt, ha a részletező jelmezábrázolás mellett még a mozgásokról, s a hallgatók magatartásáról is esett néhány szó. Ez pedig a bethlehemes játékok bemutatásának csupán egyik kérdése.²⁴ Kiderült az egyik bukovinai székelly faluban (s nincs okunk kételkedni, hogy az alapszerkezet másutt is hasonló), hogy valóban valóságos szöveggönyv, próbák, tehát tanulás, módszeres gyakorlat előzi meg a hagyomány felelevenülését; a múlt revivalszerű feltámadását kondicionálás előzi meg, tehát a teremtő, alakító pillanatot nemcsak az ünnep dátuma és különös hangulata köti, hanem jól jellemezhető és érzékelhető a hagyományozási, kondicionálási folyamat is.

Ha tehát ezt a folyamatot helyezzük vizsgálataink középpontjába, akkor ezen keresztül a vázolt feszültségpárt, a hagyományt és megelevenedését is in statu nascendi figyelhetjük meg. Erre a módszerre alkalom kínálkozik, nemcsak a bethlehemes játékokkal kapcsolatban, hanem a népi viselkedések, a kultúra, társadalom, gazdasági élet minden területén úgyszintén. És, ha kár is, hogy ezzel a módszertani elvvel tudományunk eddig nem élt, kíváncsok, hogy a most adódott, tudománytörténetileg páratlan alkalomnál ne hanyagoljuk továbbra is el.

A tradicionálás, tanítás-tanulás néprajzi folyamatait valósággal kínálja ugyanis a mai belső vándorlás által szinte falunkint külön-külön kialakuló helyzet. Zárt etnikai csoportok, kisebb-nagyobb közösségek, családok ismétlődően változatlan életrendjét bolygatja meg a vándorlás és ad újabb kereteket, állandósult kereteket a letelepülés. Ez a hagyományozásnak, kondicionálásnak, hatás-kisugárzásnak és átvételnek szinte meztelenül tiszta

formáit tárja a kutató elé. Így aztán nem elmélet, amelyre könnyű kimondani értelmi renyheségből, hogy nem más, mint üres spekuláció csupán, hanem eleven gyakorlat, állandóan ismétlődő folyamat konkrét megfigyelése fog bizonyítékokat vagy cáfolatokat szolgáltatni számunkra.

A belső vándorlás következményeinek vizsgálatában ez kell, hogy a középponti kérdés legyen mind a módszer, mind a vizsgálati tárgy szempontjából. Ha e köré a kérdés köré csoportosítjuk felderítendő problémáinkat, akkor nemcsak a belső vándorlásnak egyik néprajzi szektorát helyeztük vizsgálat alá, hanem az egész magyar nép hagyományait megújító, s egyben merőben új, most kialakuló viselkedésformáit, magát népünket, az egész magyar alkatot, reflektálódott, s reflektáló magatartását ismerhetjük meg. Egyben megismerjük, mert ez a migrációs vizsgálatok természetéből következik, az áttelepülő magyar népi csoportokat éppen úgy, mint a régi telephelyén maradt magyarságot is, két rokon, s mégis eltérő alkat találkozásán, e találkozás különböző műveltségi, gazdasági, társadalmi interferenciáin keresztül. Ezért a mai magyar belső vándorlás tudományos vizsgálatának — a részletekről nem is szólok — legalább tízesztendős időkört kell felölelnie. A mai belső vándorlásnak ez a vizsgálata egyben új felmérése az egész magyar paraszti műveltségnek, életformának, múltnak éppúgy, mint az alakuló, újuló, a maga kifejeződését kereső mai alaknak. S ha a *Magyarság Néprajza* négy nagy kötete méltó és igen értékes summázata, kifejeződése volt az előttünk járt nagy nemzedékek felfogásának népünk-ről és néprajztudományunkról, ez a most megindítandó néprajzi vizsgálódás és a majdan publikálásra kerülő eredményei talán kifejezik azt a felfogás-váltást, amely minden nemzedéknek kötelessége, ha becsületesen szembe akar nézni kora feladta problémáival, ha követni akarja mestereit, hiszen a jó tanítvány hűségének min-

dig is az a próbája — s egyben mestere erkölcsi bátorságának is —, ha mer továbbhaladni a kijelölt utakon, vagy mer új ösvényeket vágni magának.

*

Fejtegetéseimnek végére értem és, ha talán a probléma, s a körülötte gyűrűző feladatok nem mindenben mutatkoztak az akadémiai székfoglaló megszokottabb kereteibe illőknek — s ezért elnézését kérem a Tekintetes Társaságnak — őszinte öröömre szolgálna, ha ez előadás nyomán megindulna a felvetett probléma körül a termékeny vita, s még inkább, ha megindulna maga a szerveződés és nyomában a céltudatosan irányított kutatómunka. Ennek a szervezésnek, kutatómunkának, ha mindennapi gondjaiban magam nem is vehetnék részt, boldogan vállalom részt minden lényeges, döntő kérdésében. A kutatás jó feltételeinek megteremtését pedig, mint mondtam, biztosítani kívánom.

A magyarság történetének most egy új, s mi hisszük, nagy, alkotásokban, eredményekben gazdag szakaszába lép. Vesztett háború után, rossz, bűnös célokért fölösen vérezve, üszkös romok közül emelkedett fel a magyarság a haladó demokrácia politikai erejéből, paraszt-ságunk, munkásságunk, s e két dolgozó osztállyal együtt tartó értelmiségünk nagy áldozatokat is vállaló munkája révén. A mai magyar belső vándorlás, amelynek vannak számunkra örömdetes, értékes indítókai, mint a föld-reform, vannak nehezült szívvel, a múlt bűneiért lakolva, s a dunamedencei békéért áldozatokat hozva adatott indítókai, ez a belső vándorlás, valósággal új honfoglalás, település, magyar paraszti rajoknak új otthont keresése, bizonyára kemény próbatétele népünknek, de az is bizonyos, hogy felemelkedésünk, demokratikus haladásunk továbbépítője, nem pedig akadályozója kell, hogy legyen.

A magyar néprajz ennek a célnak érdekében hasznos nemzetpolitikai feladatokat vállal, ha kutatómunkájával a kormányzat, az államvezetés elé állítja népünk kendőzetlen, igazi arculatát, alkatának titkos törvényszerűségeit, belső, spontán tendenciáinak irányát. Így lehet a valóság megragadására törekvő, tárgyilagos, csak az igazságra tekintő tudomány társa és segítője az alkotó, a nép felemelkedéséért küzdő politikának.

JEGYZETEK.

¹ *Melich János*: A honfoglaláskori Magyarország. A Magy. Nyelvtud. Kézik. I. 6. Budapest, 1925.; *Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930.; *Uő*: On ogur, hét magyar, Dentümgöyer. MNy 1921: 205.; *Kniezsa István*: Magyarország népei a XI. században. (Szent István Emlékkönyv II. 367.) Budapest, 1938.; *Fettich Nándor*: Adatok a honfoglaláskor archeológiájához. Arch. Ért. 1931: 48.; *Uő*: Az oroszországi kereskedelmi utak és az ősmagyarság. Budapest, 1933.; *Uő*: Über die ungarländischen Beziehungen der Funde von Ksp. Perniö, Tyynelä, Südwestfinnland. Eurasia Septentr. Antiqua V: 52.; *Uő*: A honfoglaló magyarság fémművészete. (Arch. Hung. XXI.) Budapest, 1937.; *Uő*: Die altungarische Kunst. Berlin, 1942.; *László Gyula*: Erdély településtörténetének vázlata Szent István koráig. Kolozsvár, 1943.; *Uő*: A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943.; *Uő*: A honfoglaló magyarság élete. Budapest, 1944.

² *Szekfű Gyula*: Tizenhetedik század. (Magyar Történet, III.) Budapest, 1935.

³ *Szabó István*: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. Századok 1938: 10.

⁴ A tanya keletkezésének bő irodalmából alapvető jelentőségűek: *Győrffy István*: A nagykun tanya. Népr. Ért. 1910: 129.; *Simkó Gyula*: Nyíregyháza és tanyáinak települése. Földr. Közl. 1910: 41, 89.; *Szabó István*: A debreceni tanyatelepülés kialakulása. Föld és Ember 1929: 214.; *Papp László*: A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása. (Acta Litt. ac Sc. Reg. Univ. Hung. Franc. — Jos.) Szeged 1936.; *Szabó Kálmán*: Kecskeméti tanyák. Kecskemét, 1936.; *Győrffy István*: A magyar tanya. Földr. Közl. 1937: 70.; *Papp László*: A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása. Népr. Ért. 1940: 285. *Erdei Ferenc*: Magyar tanyák. Budapest, 1940.; *Mendöl Tibor*: Az új települési rend. Magyar Művelődéstörténet IV. 167.; *Márkus István*: Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII—XVIII. században. Kecskemét, 1943.; *Márkus Mihály*: A bokortanyák népe. (Tanya, falu, Mezőváros III.) Budapest, 1943.; *Belényesy Márta*: Adatok a tanya kialakulásához. (s. a.)

⁵ *Fodor Ferenc*: A Jászság demográfiája a XVII. században. (Értek. a filoz. és társad. tud. köréből, IV. k. 8. sz.) Bpest, 1934.

⁶ Az ú. n. népiségtörténeti, településtörténeti iskola munkái közül módszertani szempontból kiemelhetők: *Mályusz Elemér*: Turóc megye kialakulása. Budapest, 1922.; *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest, 1934.; *Szabó István*: Ugocsa megye. (Magyarság és nemzetiség I. 1.) Budapest, 1939.; *Ila Bálint*: Gömör megye. II—III. Budapest, 1944—45.; *Uő*: Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. Turul 1940.; *Fekete Nagy Antal*: Településtörténet és egyháztörténet. Századok 1937: 417.; *Mályusz Elemér*: (szerk.): Erdély és népei. Budapest, 1941. (benne Györffy György, Maksai Ferenc, Fekete Nagy Antal dolgozatai); *Maksai Ferenc*: Érendréd. Egy vegyes nemzetiségű falu népiség- és társadalomtörténete. Magyarságtudományi Intézet Évkönyve 1941—42: 39.; *Uő*: Magyar-román együttélés. Erd. Múz. 1942.; *Jakó Zsigmond*: Újkori ronán települések Erdélyben és a Partiumban. (Magyarok és románok I.: 508.) Budapest, 1943.; *Györffy György*: Besenyők és magyarok. Budapest, 1940.; Magyar Művelődéstörténet I—IV. H. n., é. n. (benne Mályusz Elemér, Fekete Nagy Antal, Szabó István dolgozatai); *Szabó István*: A magyarság életrajza. H. n., é. n.; *Uő*: A magyar parasztság története. (Kincsestár 8.) Budapest, 1940.; *Jakó Zsigmond*: A gyalui vártartomány urbáriumai. Kolozsvár, 1944.; ide vágnak a „Település- és népiségtörténeti értekezések“ c. sorozat dolgozatai: *Fügedi Erich*: Nyitra megye betelepülése. Budapest, 1938.; *Balázs Éva*: Kolozs megye kialakulása. Budapest, 1939.; *Iczkovits Emma*: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Budapest, 1939.; *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár megye. Budapest, 1940.; *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940.; *Kovács Márton*: A felsőőri magyar népsziget. Budapest, 1942.; *Bélay Vilmos*: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. Budapest, 1943.; *Nagy Kálózi Balázs*: Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában. Budapest, 1943.

⁷ *Aldobolyi Nagy Miklós*: A Zsitvafő tájnépesedése. Budapest, 1942.; *Uő*: Tájnépesedés, Kinyomat Szeged sz. kir. város kereskedelmi leányközépiskolájának 1940—41. évi értesítőjéből, Szeged, 1941.

⁸ *Beke Ödön*: A székelyek dunántúli kapcsolatai és a népies állatnevek. Vasi Szle. 1935: 77.; *Uő*: Népies növényneveink történetéhez. Uo. 1935: 256, 381.; *Uő*: Népetimológia a magyar növénynevekben. Uo. 1936: 155, 244.; *Uő*: A magyar növény- és állatnevek történetéhez. Uo. 1939: 236.

⁹ Csak néhány munkát említek itt: *Rubinek Gyula*: Telepítés és földbirtokpolitika, Bpest, 1895; *Beksics Gusztáv*: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre, Bpest, 1896²;

Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság, Bpest, 1898; *Matlekovits Sándor*: A kivándorlás, Közgazdasági Szemle, 31: 577; *Neményi Bertalan*: A magyar nép állapota és a kivándorlás, Bpest, 1911; *Legenyei Bodnár Péter*: Bodroghöz a kivándorlás szempontjából, Megyei monografiák, Bpest, 1903.; *Bolgár Elek*: Auswanderungsproblem und die Arbeitslosigkeit in Ungarn, Weltwirtsch. Archiv, 1913: 377; *Balkányi Béla*: A munkanélküliség és munkatorlódás a magyar mezőgazdaságban, Bpest, 1915, stb., stb.

¹⁰ *Bastian, A.*: Beiträge zur vergleichenden Psychologie. Die Seele und ihre Erscheinungsweisen in der Ethnographie. Berlin, 1868.; *Uő*: Schöpfung oder Entstehung. Aphorismen zur Entwicklung des organischen Lebens. Jena, 1875.; *Uő*: Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen. Berlin, 1881.; *Uő*: Die Vorgeschichte der Ethnologie. Berlin, 1881.; *Uő*: Allgemeine Grundzüge der Ethnologie. Prolegomena zur Begründung einer naturwissenschaftlichen Psychologie auf dem Material des Völkergedankens. Berlin, 1884.; *Uő*: Zur ethnischen Psychologie. Zeitschr. f. Ethn. 1885: 214.; *Uő*: Zur Lehre von den geographischen Provinzen. Berlin, 1886.; *Uő*: Die Ethnologie und deren Aufgabe. Erster Deutscher Geographentag zu Berlin, 1889.; *Uő*: Kontroversen in der Ethnologie. Berlin. 1895.; *Uő*: Ethnische Elementargedanken in der Lehre vom Menschen. Berlin, 1895.; *Uő*: Die Völkerkunde und der Völkerverkehr unter seiner Rückwirkung auf die Volksgeschichte. Berlin, 1900.; *Uő*: Der Menschheitsgedanke durch Raum und Zeit. Ein Beitrag zur Anthropologie und Ethnologie in der „Lehre vom Menschen“. I—II. Berlin, 1901.— *Bastian életművének tudománytörténeti jelentőségét méltatja Preuss, K. Th*: Adolf Bastian und die heutige Völkerkunde. Baessl. Arch. 1926: 1. és *Ankermann, B.*: Die Entwicklung der Ethnologie seit A. Bastian. Zeitschr. f. Ethn. 1926: 221. — *Ratzel, Fr.*: Völkerkunde. I—III. Leipzig, 1885—88.; *Uő*: Geschichte, Völkerkunde und historische Perspektive. Hist. Zeitschr. 1904: 1. (Kiadva még: Kleine Schriften von Friedrich Ratzel, II. 488. München—Berlin, 1906.); *Uő*: Anthropogeographie. I.: Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte. Stuttgart, 1921¹. II. Die geographische Verbreitung des Menschen. Stuttgart, 1912²; *Uő*: Politische Geographie. München-Leipzig, 1925³. — A Bastian—Ratzel-vitához kapcsolódó irodalomból 1. *Achelis, Th.* Moderne Völkerkunde, deren Entwicklung und Aufgaben. Stuttgart, 1896.; *Vierkandt, A.*: Naturvölker und Kulturvölker. Ein Beitrag zur Sozialpsychologie. Leipzig, 1896.; *Schurtz, H.*: Urgeschichte der Kultur. Leipzig, 1900.; *Günther, S.*: Ziele, Richtpunkte und Methoden der modernen Völkerkunde. Stuttgart, 1904.; *Ehrenreich, P.*:

Mythen und Legenden der südamerikanischen Urvölker und ihre Beziehungen zu denen Nordamerikas und der alten Welt. Berlin, 1905. (Zeitschr. f. Ethn. 1905. Supplement); *Eisenstädter, J.*: Elementargedanke und Übertragungstheorie in der Völkerkunde. Stuttgart, 1912. — Tulajdonképpen ugyanennek a vitának a szellemében folytat az u. n. konvergencia-vita is; irodalmából l. *Thilenius, G.*: Volkskunde und Völkerkunde. Mitt. d. Verb. d. Deutsch. Ver. f. Volksk. 1906: 14.; *Ehrenreich, P.*: Zur Frage der Beurteilung und Bewertung ethnographischer Analogien. Corr. — Bl. d. Deutsch. Ges. f. Anthr., Ethnol. u. Urgesch. 1903: 176.; *Luschan, F.*: Zusammenhänge und Konvergenz. Mitt. d. Anthr. Ges. Wien 1918: 1.; *Weule, K.*: Zusammenhänge und Konvergenz. Ein Wort zu F. v. Luschans Glaubensbekenntnis. Petermann's Geogr. Mitt. 1920: 69, 149.; *Ankermann, B.*: Die Lehre von Konvergenzen und die kulturgeschichtliche Methode in der Ethnologie. Petermann's Georg. Mitt. 1920: 187.

¹¹ *Thurnwald, R.*: Methoden in der Völkerkunde Sonderdruck aus Kultur und Rasse, Festschrift zum 60 Geburtstag Otto Reches, Berlin, 1939.

¹² Összegezi a módszer *Krohn, K.*: Die folkloristische Arbeitsmethode, begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern. Oslo, 1926.; a földrajz-történeti módszer alkalmazásával készült a Folklore Fellows Communications c. sorozat (Helsinki) 100-nál jóval több kötete. Ismert és alapvető magyar dolgozat, amely e módszer elveit valósítja meg, *Solymossy Sándortól*: Mese a jávorfáról. Ethn. 1920: 1.

¹³ Az e nembe vágó dolgozatok közül kiemelkednek *Bátkey Zsigmond* tanulmányai a magyar népi építkezésről, főleg a Magyar tűzhelyek és háztípusok c. (Népr. Ért. 1930: 113.). Ergológiai módszerét jól tükrözi a Honnan került a kályhásszoba Boszniába? c. tanulmány (Népr. Ért. 1929: 49). — Hasonlóan klasszikus *Viski Károly* nem egy dolgozata, pl. Makkos fazáraink (Népr. Ért. 1931: 41), Adatok a székelykapu történetéhez (Népr. Ért. 1929: 89). Az u. n. kultúrtörténeti iskola és a svéd ergológia hatását tükrözik *Gunda Béla* e nemű munkái, pl. A magyar kétrudú szekér eredete és a régi magyar ajonca-szekér (Népr. Ért. 1934: 93), Délkelet-európai kultúrréteg a magyar népi mezőgazdálkodás szerzőanyagában (Népr. Ért. 1937: 253), Előzetes jegyzetek az íjjás csapdák néprajzi probléméjához (Népr. Ért. 1937: 439).

¹⁴ A kérdés lehető teljes irodalmát összeállította *Kertész János*: A bukovinai székelyek és moldvai csángók irodalma. Klny. é. n., h. n. Ehhez pótlásként említem: *Szabados Mihály*: Beszámoló a bukovinai székelyek hazatelepítéséhez, Kárpátmedence, 1942: 261; *Gáspár Gyula*: Hazatért bujdosók, A Földgömb, 1941: 161; *Kova-*

lovsky Miklós: A csángókérdés, Magyar Szemle, 1941, XL. köt.: 169; Szabados Mihály: Egy telepítés tanulságai, Magyar Szemle, 1941., XLI. köt. 169; Venczel József: A székely népfesleg, Hítel, 1942: 18.

¹⁵ Ethn. 1946: 124.

¹⁶ Itt mondok hálás köszönetet a különböző intézményeknek a rendelkezésemre bocsátott s a következőkben közreadandó adat-szolgáltatásaikért.

¹⁷ Loozits O.: Somme Notes on the Repertoire of the Estonian Folk-Tale. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 6. Tartu, 1937. 3 pp.

¹⁸ Ortutay Gyula: Fedics Mihály mesél. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Budapest, 1940. (l. itt az előzmények összefoglalását is); Marót Károly: Ἰδιος ἐν κοινῷ. Gondolatok Fedics Mihály meséiről. Egyet. Philol. Közl. 1940: 224. (ugyanitt összeállítva a kérdés fontosabb külföldi irodalma); Banó István: Baranyai népmesék. U. M. N. Gy. II. Budapest, 1941. (vö. Berze Nagy János megjegyzéseivel, Ethn. 1942: 56.); Dégh Linda: Pandúr Péter meséi I—II. U. M. N. Gy. III—IV. Budapest, 1942. (vö. Honti János megjegyzéseivel, Ethn. 1942: 238.); Kovács Ágnes: Kalotaszegi népmesék I—II. U. M. N. Gy. V—VI. Bpest, 1943.; idevágó anyagot is közöl Bözödi György: A tréfás farkas. Bágyi János meséi. Budapest, 1942. (vö. Dömötör Sándor megjegyzéseivel, Ethn. 1943: 87.) és Végh József: Sárréti népmesék és népi elbeszélések. A Debreceni Egyetem Magyar Néprajzkutató Intézete, Néprajzi Szövegek I. Debrecen, 1944. — Az egyéniség és közösség viszonyának irodalmából fontosabbak (fentiekén kívül) Dömötör Sándor: Irodalmi mesemondás, népi meseszerzés. Sorsunk 1942: 470.; Uő: A mesemondó egyénisége. Magyarajztudomány 1942: 443.; Uő: Mesemondó és meseszerző. Debreceni Szle 1942: 188.; Banó István: Egyéniség és közösség szerepe a népmese életében. Ethn. 1944: 26.; Korompay Bertalan: Népköltési kiadványainkról. Ethn. 1941: 169.; Banó István: Molnár G. Károly, az öreg zentai mesemondó. Kalangya 1943: 261. — Az egyéniség-kutatásnak a mesemondáson kívül is vannak problémái; l. Vajkai Aurél: Az ősi-i javas ember. Ethn. 1938: 346.; Madarassy László: Művészkedő magyar pásztrok. Budapest, é. n. Manga János: Tóth Mihály faragópásztor. (s. a.)

¹⁹ Marót Károly: Szent Iván napja. Ethn. 1939: 254.; Ritus és ünnepek. Ethn. 1940: 143.; A magyar néprajzkutatás feladatai. Ethn. 1940: 273.; A magyar „Szent Iván” tanítása. (Szellem és Élet könyvtára, 17.) Kolozsvár, 1941.; Alkat és közösség a szellemi életben. Társad.-tud. 1936: 24.; Hagyomány és fejlődés. Társad.-tud. 1935: 35.; Der Eid als Tat. (Acta Litt. ac Scient. R. Univ. Franc.-Jos., S.

Phil.-Hist., t. I., f. I.) Szeged—Leipzig 1942.; Lényeg és Gondolat. Széphalom Kvtár 2. 1927.; Vallás és nép. Szellem és Élet 1939: 173.; Refrigerium. (Acta Litt. ac Sc. R. Univ. Hung. Franc.-Jos., S. georg.-hist., t. III., f. 2.) Szeged 1937.; Jog és „nép“. Társadtud. 1939:.

²⁰ Tylor, E. B.: Primitive Culture. I—II. London, 1873², passim (=Die Anfänge der Kultur. Leipzig, 1871.). Vö. Marót, Ch.: Survivance. 2e Congrès Internat. d'Esthétique et de Science de l'art. Paris 1937.; Uő: Survival és Revival. Ethn. 1945: 1.

²¹ A „Népköltészeti műfajok“ c. előadásban, az 1945/46 tanévben és az 1946/47. tanév első felében.

²² A beláthatatlan terjedelmű szakirodalomból mint alapvető jelentőségű vagy újszerű szempontokkal szolgáló művek, kiemelendők a következők: Mühlmann, W. E.: Die geheime Gesellschaft der Arioi. Internat. Arch. f. Ethnogr. 1932. (Suppl.); Gusinde, M.: Geheime Männerfeiern bei den Feuerländern. 21e Congrès Internat. des Américanistes, Göteborg, 1924.; Fenton, W. N.: Masked Medicine Societies of the Iroquis. Smiths. Rep. for. 1940.; Nicod, H.: Les Sociétés secrètes de l'Ouest Africain. Acta Tropica, 1945.; Thomas, S. J.: A Sioux Medicine Bundle. Amer. Anthr. 1941.; Loeb, E.: Die Geheimbünde und Stammesinweihungen bei den Naturvölkern. Mitt. Anthr. Ges. Wien 1929.; Baumann, H.: Likundu, die Section der Zauberkraft. Zeitschr. f. Ethn. 1928.; Boas, F.: The Social Organisation and the Secret Society of the Kwakiutl Indians. Rep. U. S. Nat. Mus. 1895/97.; Evans, P.: The Zande Corporation of Witchdoctors. Journ. Anthr. Inst. 1932.; Hildebrand, E.: Die Geheimbünde Westafrikas als Problem der Religionswissenschaft. Leipzig, 1937.; Bittremieux, L.: De geheime Sekte der Bakhimbas. Leeuwen, 1911.; Skinner, A.: Social Life and Ceremonial Bundles of the Menomini Indians. (Anthr. Pap. Am. Mus. Nat. Hist.) New York, 1913.; Henroteaux, J.: Notes sur la secte des Bambudyès. Bull. des Juridictions Indigènes et du Droit Coutumier Congolais 1945.; Delteil, P.: Le Fokon'olona (commune Malgache) et les Conventions de Fokon'olona. Paris, 1931. A régébbi irodalmat összefoglalják: Schurtz, H.: Altersklassen und Männerbünde. Berlin, 1902.; Frobenius, L.: Die Masken und Geheimbünde Afrikas. Abh. Kais. Leop.-Carolin. Deutsch. Ak. d. Naturf. Halle, 1899.; Webster, H.: Primitive Secret Societies. New York, 1932².; Newermann, H.: Masken und Geheimbünde in Melanesien. (Völkerkunde in Monographien II.) Berlin, 1933.; Campbell, D.: A Few Notes on Butwa: An African Secret Society. Man 1914. — Az avatási szertartásokkal foglalkozó irodalomban eligazít Jensen, Ad. E.: Beschneidung und Reifezeremonien bei den Naturvölkern. (Studien z. Kulturkunde, I.) Stuttgart,

1939.; *van Gennep, A.*: Les Rites de Passage. Paris, 1909.; *Zeller, M.*: Die Knabenweihen. Eine psychologisch-ethnologische Studie. (Arbeiten aus d. völkerk. Inst. d. Univ. Bern. I.) Bern, 1923. Az újabb leírások közül fontosabbak: *Speiser, F.*: Das Malachu-Ritual in den Salomonen. Bull. Schweiz. Ges. f. Anthr. u. Ethnol. 1942/43.; *Danielly, M.*: Initiation Ceremonial from Norse Literature. Folk-Lore 1945.; *Atangana, Ch.*: Aken So (le rite So) chez les Yaoundés-Banes. Anthropos 1942/45.; *Estermann, C.*: Le fête de puberté dans quelques tribus de l'Angola méridional. Bull. Soc. Neuchâteloise de Géogr. 1941/42. — A egyes korosztályok, korcsoportok társadalmi funkciójában mutatkozó, sok tekintetben analóg jelenségekre l. a fentiekben (*Shurtz* i. m., stb.) kívül *Dorsey, G. A.*: The Arapaho Sun Dance: the Ceremony of the Offerings-Lodge. (Field Columbian Mus., Anthr. Ser., IV.) Chicago, 1903.; *Franke E.*: Bemerkungen über Berufsauslese und Berufserziehung. (Mitteilbl. d. Ges. f. Völkerk., Nr. 6.) Leipzig, 1935.; *Holding, E. M.*: Some preliminary Notes on Meru Age Grades. Man 1942. — A sámánizmus irodalmát részben felhasználta *Solymossy Sándor*: A magyar ősi hitvilág (A Magyarság Néprajza IV. k.) c. munkájában; az újabb irodalomból megemlíthetjük: *Ohlmarks, A.*: Studien zum Problem des Schamanismus. Lund, 1939.; *Kagarov, E.*: Nouveaux travaux étrangers sur le chamanisme. Sovietskaja Ethnografija 1934 (oroszul); *Harva, U.*: Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. (F. F. C. 125.) Helsinki.

²³ *Solymossy Sándor*: A betlehem a népmisztériumokban és a dráma történetében. Budapest, 1894.; vö. *Viski Károly*: Drámai hagyományok. (A Magyarság Néprajza, III. k.) A betlehemesjátékok újmódszerű (bár nem az általam itt tárgyalt kérdéseket, hanem inkább a betlehemesek típuskérdéseit vizsgáló) igen jelentős munkája *Benedek András*nak és *Vargyas Lajos*nak, sajnos, máig is kéziratban hever. A problémát egyetemi előadásaim ismertették. Az irodalomban egyedül: *Hont Ferenc*: Az eltűnt magyar színházunk... Bpest, 1940, 12 kl.

²⁴ *Benedek András* és *Vargyas Lajos*: Az istenesi székelyek betlehemes játéka. (Erdélyi Néprajzi Tanulmányok, 1.) Kolozsvár, 1943. Az aktualizálódás, tanítás, stb. kérdéseinek már több figyelmet szentel *Faragó József*: Betlehemezők és kántálók Pusztakamárason. (Erd. Népr. Tan., 8.) Kolozsvár, 1947.

Itt mondok köszönetet *Vajda László*nak, aki az irodalom technikai összeállításában és ellenőrzésében nem kis részben segítségemre volt.

379. 3 / 439 / "1917"

325. 33 / 439 / : 39 / 04 /

39 / 439 / : 325. 33. / 04 /

Kiadásért felelős: Máté Károly.

48.140. — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Tirai Richárd.)